

DIATEZINIAI REZULTATYVO TIPAI LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBOSE

LAIMUTĖ SERVAITĖ

Straipsnyje aptariamas lietuvių ir latvių kalbų rezultatyvas¹, t.y. veiksmazodžio formos, reiškiančios žmogaus ar daikto būseną kaip ankstesnio veiksmo/proceso rezultatą. Taip, pavyzdžiui, priešpriešose *Jis apsirėngė: Jis yra apsirėngęs*, arba *Ji (kažkas) aprenė: Jis yra aprenėtas* antrieji nariai yra rezultatyvai. (Plg. analogiškus la. pavyzdžius: *Viņš apģērbās: Viņš ir apģērbies; Vinu apģerba; Viņš ir apģērbts*). Rezultatyvo semantikoje skiriami du laiko planai – ankstesnis ir paskesnis, ir dvi šiems planams priklausančios situacijos – veiksmas/procesas ankstesniajame laiko plane ir iš jo išplaukianti būseną paskesniajame laiko plane. Abi šios situacijos yra susijusios loginės išvados ryšiu: jei jis jau apsirėngė, vadinasi, jis yra apsirėngęs.

Pagal atitikimą tarp būsenos subjekto, nusakomo rezultatyvo veiksmu, ir ankstesnio veiksmo aktantų skiriami du pagrindiniai diateziniai rezultatyvo tipai – subjektinis (SR) ir objektinis (OR) [TPK, 1983, c. 9]. SR atveju būsenos subjektas sutampa su ankstesnio veiksmo subjektu, plg. lie. *Stiklinė sudužo → Stiklinė yra sudužusi*, la. *Glāze saplīsa → Glāze ir saplīsusi*. OR atveju būsenos subjektas sutampa su ankstesnio veiksmo objektu, plg. lie. *Jonas sudaužė stiklinę → Stiklinė yra sudaužyta*; la. *Jānis sadauzīja glāsi → Glāze ir sadauzīta*.

Lietuvių ir latvių kalbose rezultatyvas neturi savo specifinės raškos formos, kokią turi kai kurios kitos kalbos, pavyzdžiui, vokiečių, norvegų ir kt. Baltų kalbų rezultatyvas reiškiamas analitinėmis veiksmazodžio formomis, susidedančiomis iš aktyvaus arba pasyvaus būtojo laiko (perfektyvinio) dalyvio ir pagalbinio veiksmazodžio būti, t.y. perfekto ir pasyvo formomis. Šios formos diferencijuotos: SR reiškiamas perfekto, OR – pasyvo formomis. Tradiciškai tiek lietuvių, tiek latvių kalbose rezultatinė būseną buvo laikoma vienintele šių formų, vadinamų sudurtinėmis veiksmazodžio nuosakų ir laikų formomis, reikšme, sąlygota perfektyvinio dalyvio semantikos [LKG, 1971, p. 144; Šliūženė, 1964, p. 72; ir kt.]. Toks formų reikšmės apibrėžimas implikavo neribotai platų būsenos sąvokos turinio supratimą. Būseną buvo vadinamos bet kokios, tiesioginės ar netiesioginės, ankstesnio veiksmo pasekmės vėlesniajame laiko plane. Kitaip formuluojant, galima būtų pasakyti, kad viskas, kas reiškjama sudurtinių veiksmazodžio laikų formomis, buvo vadinama rezultatine būseną. Pastarojo meto lingvistikos

¹ Terminas „rezultatyvas“ šia reikšme pirmą kartą pavartotas [Неделяков и др., 1974, c. 232-251].

darbuose įsivyravo siauresnis būsenos sąvokos supratimas: būseną suprantama kaip laikinas, stabilus, nekintantis ir nesivystantis, neorientuotas į kokią nors baigmę ar tikslą, be to, dažnai jutimo organais suvokiamas žmogaus arba daikto požymis [plg.: Князев и др., 1982, с. 65]. Remdamiesi šia semantiškai būsenos samprata, lietuvių kalbos pasyvo ir perfekto formų reikšmės analizavo E. Geniušienė ir V. Nedialkova [Генюшiene, 1973; Генюшiene и др., 1983, с. 160-166].

Taigi, remdamiesi šia siaura būsenos samprata, skiriame dvi sudurtinių veiksmažodžių laikų reikšmes: 1) veiksmo, vykusio ankstesniajame laiko plane ir palikusio pasekmes, aktualias paskesniajam laikui planui, pvz., lie. *Jis yra ėjęs, nešęs, daug dirbęs*; la. *Viņš ir gājis, nešis, daudz strādājis*; 2) rezultatinės būsenos. Pirmąją reikšmę paprastai turi eigos veiksmo veiksmažodžių, o taip pat įvykio veiksmo veiksmažodžių, nereiškiiančių žmogaus ar daikto būsenos kokybinio pakeitimo ar pakitimo, perfekto ir pasyvo formos. Antrąją – rezultatinės būsenos – reikšmę greta pirmosios įgyja tik terminatyvinių įvykio veiksmo veiksmažodžių, reiškiančių žmogaus ar daikto būsenos kokybinį pakeitimą ar pakitimą, perfekto ir pasyvo formos. Taip subjektinis rezultatyvas, reiškiamas perfekto formomis, vesdinamas iš intranzityvių inchoatyvų, reiškiančių žmogaus arba daikto būsenos pakitimą, pavyzdžiui, daikto atsiradimą ar išnykimą: lie. *atsirasti, išaugti, išnykti, nunykti*, la. *izcelties, isaugt, parust, izsust*; vietos pakitimą: lie. *ateiti, atbėgti, išbėgti*, la. *atbraukt, izbraukt*; įvairių daikto savybių pakitimą: lie. *nublukti, įskilti, prašlysti*, la. *nobālēt, izbālēt, aislaust, atplaukt*; psichinius (emocinius) pakitimus: lie. *nudaugyti, nuliūsti, nurimti*, la. *nopriecāties, nomierināties*, ir pan. Plg.: lie. *Zvejai yra išplaukę į jūrą* (= yra jūroje), la. *Zvejnieki ir izbukuši jūrā* (= ir jūrā). Lie. *Jis pavargęs la. Viņš ir noguris*.

Objektinis rezultatyvas, kaip minėta, reiškiamas pasyvo formomis ir vesdinamas iš transityvių kausatyvų, šyminčių tai, kad subjektas pakeičia objekto (daikto arba žmogaus) būseną. Tai veiksmažodžiai, reiškiantys daikto sukūrimą arba sunaikinimą, pavyzdžiui, lie. *padaryti, sukurti, sudaužyti*, la. *isdarīt, radīt, isnīcināt*; vietos pakeitimą: lie. *atvesti, atnešti*, la. *atvest, atnest*; emocinį poveikį: lie. *nuliūdinti, nudirginti*, la. *skumdināt, iepriecināt*; įvairių daikto savybių (spalvos, formos) pakeitimą: lie. *nudažyti, nulaužti, sulamdyti*, la. *nobalināt, saulaust, saburūt, salocīt* ir pan. Plg.: lie. *Darbininkams pagaminti specialūs drabušiai*, la. *Strādniekiem ir isgatavotj speciāli apģērbi*. Lie. *Suknelė suglamāyta*, la. *Kleita ir sagumsāta*. Lie. *Veidas nupraustas* (= švarus), la. *Seja ir nomargāta* (= tīra).

Priklausomai nuo veiksmažodžio valentingumo ir jo leksinės reikšmės skiriami antriniai diatesiniai rezultatyvo tipai. Transityvūs veiksmažodžiai, reiškiantys posesinių santykių atsiradimą ar pakitimą tarp subjekto ir objekto, sudaro posesinį rezultatyvą. Tai daugiausiai veiksmažodžiai, kurių bendra leksinė reikšmė yra "gauti, įsigyti", taip pat

apsivilkimo veiksmazodžiai, tokie kaip *lie. apvilkti, apsivilkti, apsiuti, la. apgērbties, apgērbt, apauties* ir pan. Šių veiksmazodžių perfekto ir pasyvo formos reiškia, kad žmogus turi ką nors įsigijęs ar apsivilkęs. Plg.: *lie. Jis yra gavęs (≈ turi) šemės, la. Viņš ir dabūjis gēmi (≈ vīnam ir zeme). Lie. Jis apsirengęs kailiniais, la. Viņš ir gērbies kažokā. Lie. Jis aprengtas kailiniais, la. Viņš ir iegērbts kažokā.*

Veiksmazodžiai su valentingumu vietos aplinkybei sudaro lokatyvinių rezultatų, nusakantį vietos būseną, pvz.: *lie. Čia yra priūkyta (prišiukslīnta), la. Šeit ir piesmēkēts (piesārņots).*

Beasmeniai veiksmazodžiai sudaro beasmenį rezultatų, apibūdinantį gamtos (oro) būseną, plg.: *lie. Prisnigta. Palyta (Paliję), la. Piesnidsis. Pielijis.*

Antrinių diatezinių rezultatų formos sutampa arba su SR, arba su OR formomis, priklausomai nuo to, ar jais reiškiamą būseną suvokiama kaip savaiminio proceso (arba paties subjekto atliekamo veiksmo), ar kaip kauzuojančio veiksmo rezultatas.

Taigi, baltų kalbose skiriami du pagrindiniai diateziniai rezultatų tipai – subjektinis ir objektinis, kurie turi skirtingas morfologines raiškos formas. Antriniai diateziniai rezultatų tipai – posesinis, lokatyvinis ir beasmenis – reiškiami arba SR, arba OR formomis. Tuo jie skiriasi nuo daugelio kitų kalbų, kuriose vyrauja dvidiatezinis rezultatyvas – jo reikšmėje eliminuojamas skirtumas tarp SR ir OR. Pavyzdžiui, rusų kalbos rezultatyvas *Окно открыто* gali būti laikomas tiek SR (proceso *Окно открылось* rezultatu), tiek OR (kauzuojančio veiksmo *Она открыла окно* rezultatu). Plg. taip pat anglų kalbos rezultatų *The window is opened* a) *The window opened*; b) *She opened the window*. Tokių baltų rezultatų raiškos ypatumą sąlygoja dviejų perfektyvinių dalyvių – veikiamojo ir neveikiamojo – egzistavimas. Rusų kalboje aktyvus perfektyvinis dalyvis likęs tik dialektuose (plg.: *он поешуи*), anglų kalboje taip pat yra tik neveikiamosios rūšies perfektyvinis dalyvis. Šie sisteminiai faktoriai apsprendžia baltiškojo rezultatų specifiką.

ДИАТЕЗНЫЕ ТИПЫ РЕЗУЛЬТАТИВА В ЛИТОВСКОМ И ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье рассматривается категория результата в литовском и латышском языках, т.е. аналитические глагольные формы перфекта и пассива, обозначающие состояние, являющееся результатом предшествующего действия или процесса. По соответствию между субъектом состояния и акантами предшествующего ему действия различаются два основных диатезных типа результата – субъектный (CP) и объектный (OP). В балтийских языках оба типа

имеют специфические морфологические формы выражения: СР выражается формами перфекта, ОР - формами пассива. В этом состоит их отличие от славянских и германских языков с преобладающим двудиатезным результатом, в котором элиминировано различие между СР и ОР. В литовском и латышском языках отмечается сходство в диапазоне значений форм перфекта и пассива, в диатезных типах результата, однако они различаются дистрибуцией диатезных типов результата.

LITERATŪRA

LKG, 1971 — Lietuvos kalbos gramatika. — V., 1971. T. 2.

Šližienė, 1964 — Šližienė N. Sudurtinės veiksmažodžių formos Lietuvių literatūrinėje kalboje: Filol. m. kand. disert. V., 1964.

Генюшенė, 1973 - Генюшенė Э. Ш. Пассивные конструкции в литовском языке: Дисс. канд. филол. наук. - Вильнюс, 1973.

Генюшенė и др., 1983 - Генюшенė Э. Ш., Неद्याков В. П. Результатив, пассив и перфект в литовском языке // Типология результативных конструкций. Л., 1983. С. 160-166.

Князев и др., 1982 - Князев Ю. П., Неद्याков В. П., Петунина И. А. Русский результатив в сопоставлении с немецким и английским // Синтаксическая семантика и прагматика. Калинин, 1982. С. 65.

Неद्याков и др., 1974 - Неद्याков В. П., Отанна Г. А., Холодович А. А. Диатезы залогов в литовском языке // Типология пассивных конструкций: Диатезы и залогов. Л., 1974. С. 232-251.

ТРК, 1983 - Типология результативных конструкций: (результатив. статив, пассив. перфект) / Отв. ред. В. П. Неद्याков. Л., 1983.